

Европейски съюз

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
„РАЗВИТИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ”

Инвестира във вашето бъдеще!

Европейски социален фонд

ПРОЕКТ

BG051PO001-3.3.06-0046

“Подкрепа за развитието на докторанти, постдокторанти и
млади учени в областта на виртуалното инженерство и
индустриалните технологии”

Цикъл лекции „Езикова култура и компетенции по
български език за академични цели“
ст. пр. Ивайло Пеев

Машинно-технологичен факултет
Технически университет—София

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Книжовен език и книжовна норма

Езикът е кодова система от знакове, които се възпроизвеждат под формата на реч и в дадено общество служат за обмен на информация. Езикът съществува по силата на своеобразен договор, сключен между членовете на общността. Всичко, което говорещите даден език казват и разбират по определен начин, се определя като езикова норма. Езиковата норма има обективен характер и е задължителна за всички, които си служат с даден език, за да се разбират помежду си. Езиковата норма не е неизменяема, тя се променя, но това става бавно и обикновено незабележимо за представителите на едно поколение.

С разрастването на общността, използваща даден език, и с възникването на по-тесни икономически, социални, политически и културни връзки се налага утвърждаването на единен език, с който де се преодолеят диалектните различия и битовата ограниченост на народните говори. Съзнателно се формира обществено споразумение за езика, т.е. създава се книжовният език. За книжовния език са характерни следните особености:

- Териториална неограниченост: за разлика от диалектите книжовният език не е ограничен в пределите на даден географски регион, а е общ за цялата територия на държавата, в която даденият език е приет за официален;
- Поливалентност на функциите: книжовният език е средство за общуване във всички обществени сфери – държавна администрация, масова комуникация (печат, радио, телевизия) образование, култура, здравеопазване и пр.
- Богатство и обработеност на изразните средства: макар и възникнал на основата на териториалните диалекти, книжовният език дава възможност да се изразява всичко, което може да се каже на диалект, докато обратното е невъзможно. Книжовният език притежава развита система от стилове: разговорен, научен, официално-делови, публицистичен, художествен.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

Много характерна черта на книжовния стил е, че неговата книжовна норма е кодифицирана, т.е. описана е под формата на правила в граматиките и в различните видове речници. Кодифицираната книжовна норма е задължителна за официалното общуване в неговите две форми – устна и писмена.

Българският правопис и българският правоговор са тясно свързани помежду си, но това не означава, че трябва да пишем, както говорим. Правописните проблеми се обясняват, от една страна, с факта, че не на всяка буква от българската графична система съответства звук, от друга страна, българският правопис не предвижда да се отбелязват реалните звукови редувания, а изисква да се държи сметка за морфемния строеж на думите (например думата *разходка*, а се произнася като (*разхотка*), но правописът и се мотивира от факта, че представката е *раз-*, а коренът е *-ход-*).

Правописни принципи

В съвременния български правопис се прилагат морфологичният, фонетичният, синтактичният и традиционният (исторически) принцип.

Морфологичен принцип. Основната част от правилата за писане на думите в българския език се основават върху морфологичния принцип. Според него еднаквите строежни елементи на думите – морфемите (корен, представка, наставка, окончание, определителен член), се пишат по един и същ начин, независимо как се изговарят в книжовния език, за да се запази графичният облик на съответните морфемни и да се улесни четенето.

Върху морфологичния принцип се основават и правилата за употреба на главна и малка буква при разграничаването на собствените от нарицателните имена.

Морфологичният принцип се прилага и в случаите на условно предаване на звука (ъ) под ударение чрез буквите (а) и (я) (в глаголните окончания за 1 л.ед.ч. и 3 л.мн.ч. сег.вр. и в членувани форми). Той действа и при използването на графемата (й) за означаване на кратките форми на личното и притежателното местоимения за ж.р. с цел разграничаването им от съюза (и).

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Фонетичен принцип. Според фонетичния принцип правописът на думите е в съответствие с книжовното им произношение. Върху него са основани правилата за променливо (я), за групите –ър-/–ъл-, –ръ-/–лъ-, както и за опростяването на групи съгласни. Той е в сила при думи като: сърце (срв. сърдечен), нишка, овошка (срв. нищя, овощен), гозба (срв. гостя), цъфтя (срв. цвят) и др.

Върху фонетичния принцип са основани и част от правилата за пренасяне на части от думи на нов ред, за съкращения на думи и изрази, както и единични пунктуационни правила.

Синтактичният принцип действа в рамките на словосъчетанието и изречението. Върху него се основават повечето от правилата за употреба на препинателните знаци и за правописа на сложните думи, както и част от правилата за писане на главни и малки букви.

Традиционен (исторически) принцип. Действието му в българския правопис е силно ограничено. Според този принцип правописът на някои думи се основава на историческата традиция (без да се отчитат съвременният им изговор и строеж). Върху традиционния принцип е основан правописът на думи като втори, евтин, Георги, Евтимий, както и употребата на буквите щ, ъ, ю, я.

Редукция на (о; у)

Редуцирането на (о) и (у) не е така силно, както на (а) в (ъ) и не зависи спрямо ударението. Най-силна е редукцията на (о), когато е между устнени (б, п, в, ф, м) и задноезични (г, к, х) съгласни: буболечка (бубулечка), боботене (буботене), богат (бугат), молекула (мулекула), боздуган (буздуган).

Основно правило за проверка е да се търси сродна дума с ударение върху съмнителния гласен: унеса се – унес, устремя се – устрем, огледам се – оглед, обирам – обир, усетя – усет, уловя – улов, опъвам – опън и пр.

Представките и наставките, с които се образуват производни думи, имат свое (макар и доста абстрактно) значение. Осъзнаването на значението

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

им може да се превърне в сериозна опора при мотивиране и запомняне на правописа.

Представки

Значения на представка о-

1. Действието засяга повърхността и се разпростира по целия обект или на голямо пространство: осолявам, озарявам, обагрям, оцветявам, окопавам, ожулвам, остъргвам, оглеждам, оросявам, ощавям, озъртам, ослушвам се и др.
2. Обектът или субектът на действието получава качеството на произвеждащото име (съществително или прилагателно).

Ставам беден – обеднявам

Ставам здрав – оздравявам

Ставам жаден – ожаднявам

Ставам глупав – оглупявам

Ставам стар – остарявам

Ставам свиреп – освирепявам

Правя благороден - облагородявам

Правя познат – опознавам

Правя човечен - очовечавам

3. От действието са засегнати всички обекти: опустошавам, одумвам, опосквам и др.
4. При раждане на животни: отелва се, окотва се и др.
5. Комбинация на представки о- и без- означава лишаване от нещо. Представка без- се съчетава винаги с представка о- и никога с представка у-: обезсолявам, обезсилвам, обезличавам, обезоръжавам, обезличавам, обезверявам, обезсилвам и др.
6. Представка о- като вариант об- има значение на обгръщане на цялото: обграждам, обкръжавам, обливам, обхващам.

Значения на представка у-

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

1. Действието се насочва в дълбочина, към или от центъра: ужилвам, убождам, уцеля, усвоя, уязвявам, увличам, ухапвам.
2. Посоката на действието е надолу: увисвам (но обесвам), улягам, упадам, упадък, угнетявам.

Един и същ глагол може да присъедини представка о- или у-, но получените нови глаголи са с различно значение и с различна съчетаемост. Например:

Омалявам – изморявам се да стоя прав

Умалявам – правя нещо по-малко (умалител, умаляемо)

Оронвам – царевица, мазилка

Уронвам – авторитет, престиж

Да опада – листа, предмети

Упада(т) – нрави, морал

Оказвам – помощ, влияние, натиск

Указвам – посока, направление

В посочените примери думите с представки о- и у- са пароними, т.е. те са близки по звучене, но са различни по значение и неправилната им употреба е нарушаване на езиково-информационния код.

При някои от думите с представки о- и у- невинаги правописът може да се мотивира семантично и се налага да се запомни: усмивка, но осмивам някого, оприличавам, но уподобявам; опошлявам, одобрявам, и упълномощавам, узаконявам и пр.

Книжовната норма допуска наличие на дублети, думи чийто правопис е признат за правилен в два варианта: уедрявам и оедрявам, увенчавам и овенчавам, умилостивявам и омилостивявам, утруден и отруден, омесвам и умесвам.

Наставки

С –о- се пишат следните наставки:

1. –олия – дреболия, дяволия
2. –отия – бъркотия, щуротия
3. –оляк – прахоляк, треволяк
4. –ост – бодрост, плахост, скромност

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

5. –ота – висота, грехота, сивота
6. –ол – крамола, ромол, купол
7. –от – шепот, ропот, пукот
8. –ор – скулптор, квестор, екзаминатор

С –у- се пишат по-малко на брой наставки, които вече не са продуктивни, а и при повечето от тях ударението пада върху гласния в наставката и не създава проблем.

Наставки -ова и –ува

Глаголът образувам (правя, формирам нещо) е с наставка –ува и производните от него думи също се изписват с –у: образование (коралово, скално и пр.), преобразуване, словообразуване. Глаголът образувам (просвещавам) е с наставка –ова и производните думи от него се пишат с –о: образован, образование, образователен министър. С Правописен речник от 1985 г. е узаконен правопис на думите преобразовател, преобразование, преобразователен с –о, макар че произхождат от глагола преобразувам.

Наставка –ова

1. В правописа на съществителни, получени, от глаголи със същата наставка: очаровам – очарование; съревновавам се – съревнование; застраховам – застрахователен; образувам – образователен.
2. В съществителни, които не са произведени от глагол: дарование, формиране, спомоществование.

Наставка –ува. В правописа на думите, образувани с тази наставка, липсва единство. Може глаголът да е с наставка –ува, но производните от него думи да се пишат с –ова: тълкувам – тълкование, тълковен, но тълкувател; именувам – наименование; рискувам – рискован. Думите, производни от глаголите съществувам, жертвувам, повествувам (за)интересувам, са приети за дублети: съществуване/съществование; повествование/повестуване; заинтересован/заинтересуван; пожертвователен/пожертвувателен.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Няма единство и в правописа на сложни думи с първа съставна част числително две. Повечето от тях са пишат с –у: двустепенен, двуетажен, двузначен, двукратен, двумоторен и др. Има няколко сложни думи, които е прието да се пишат с –о: двоеточие, двоумя се, двояк, двойствен, двоица, удвоявам.

Упражнения върху редукция (о:у)

Упр. 1. Чрез сродни думи, в които ударението пада върху съмнителния гласен, уточнете правописа на:

б(о/у)ренак -
р(о/у)моли -
(о/у)гледам -
оп(о/у)стошавам -

Упр. 2. Определете с каква представка се пишат думите:

(о/у)шия -; (о/у)бърша -; (о/у)росявам -;
(о/у)смивка -; (о/у)хилвам се -; (о/у)смивам -;
.....; (о/у)бесвам -; (о/у)зрея -; (о/у)главя -;
.....; (о/у)хулвам -; (о/у)двоявам -

Упр. 3. С –о- ил с –у- се пишат сложните думи:

дв(о/у)часов, дв(о/у)точие, (о/у)дв(о/у)явам, дв(о/у)(о/у)тробен, дв(о/у)(о/у)мя се,
дв(о/у)властие, дв(о/у)як, дв(о/у)ица, дв(о/у)лик, дв(о/у)бречие, дв(о/у)крак

Упр. 4. Разпределете думите в две групи според това дали са образувани с наставка –ова или с наставка –ува:

тълк(о/у)вам, тълк(о/у)вание, тълк(о/у)вен, имен(о/у)вам, наимен(о/у)вание,
съществ(о/у)вание, хонор(о/у)вам, себепожертв(о/у)ние, дар(о/у)вание,
повеств(о/у)вание, риск(о/у)вам, риск(о/у)ван, школ(о/у)вам, школ(о/у)вка,

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

фихт(о/у)вам се, фехт(о/у)вач, танц(о/у)вален, валц(о/у)вам, валц(о/у)въчен,
негод(о/у)вание.

Редукция на (е:и)

В българския език има глаголни словоформи, някои от които са образувани с гласна (и), а други – с гласна (е), но между тях съществува граматическа разлика. Например глаголът „ходих” е в минало свършено време и означава, че действието е извършено и завършено в определен минал момент (Вчера ходих на театър). Глаголът „ходех” е в минало несвършено време и означава, че действието е извършвано многократно в миналото (Миналата година често ходех на театър). Разликите в гласните се запазва и когато глаголите образуват преизказни форми (Чух, че вчера той ходил на театър. Казват, че миналата година той често ходел на театър). От същия характер е и разликата между глаголните словоформи носих/носех; чистих/чистех; водих/водех; пазих/пазех.

Най-големи правописни проблеми създават представките пре- и при-. Представките са словообразувачи елементи и осъзнаването на тяхното значение е най-сигурният начин да се преодолеят грешките при изписването им.

Значения на представка пре-

1. Повторно извършено действие – пречертавам, преобличам, премислям, пребойдисвам.
2. Действието разделя пространството или обекти на две части – преграждам, прегъвам, прекършвам.
3. Действието се извършва в степен по-голяма от нормалната – преяждам, прегладнявам, пресищам, преуморявам се, премръзвам, препълвам, препичам.
4. Назовава се трансформиране или заемане на обратно положение – превръщам, преобразувам, преиначавам, преобръщам, прекатурвам.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Значения на представка при-

1. Чрез действието се постига намаляване на разстоянието между обектите: прикрепвам, пришивам, притварям, приближавам, прилагам, приземявам, притеглям, пристрастявам се.
2. Действието се извършва в слаба степен или еднократно: примижавам, припламна, пригърмява, притъмнява.
3. С действието се назовава добавяне, внасяне на нещо отвън: пристроявам, прибавям, притурям, придобивам, приписвам.
4. Действието е начално и внезапно: приисква ми се, придремва ми се, прияжда ми се, припива ми се.

От един и същ глагол с помощта на двете представки могат да се получат производни глаголи с различно значение:

Градя – преградя (да разделя на две части), приградя (да прибавя чрез градене);

Вържа – превържа (да вържа чрез обвиване), привържа (да свържа две части).

Пиша – препиша (гледам и пиша същото), припиша (добавям някакво качество към определен обект).

Наречия, които са образувани с наставка –ешком, се пишат с –е-: стоешком, мълчешком, бързешком.

При някои думи от чужд произход се наблюдава редуване на кореновата гласна е:и и това не може да се провери с правилото за ударение върху съмнителния гласен звук в сродна дума. Подобни случаи трябва да се приемат за изключения: коректор – коригирам; теория – теоретичен; интелект – интелигент.

Допуснати са и някои дублети, чийто правопис и в двата варианта е признат за правилен: вземам/взимам, трепериш/трепереш, бърбиш/бърбеш, мелиш/мелеш, възпоминание/възпоменание, реторика/риторика, обеща/обица, чемшир/чимшир.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Променливо Я (Ятов преглас)

В старобългарската азбука е имало графема ЯТ, която се е четяла като „я” или като „е”. С правописната реформа от 1945 г. буквата отпада и се въвеждат определени правила за изговор и изписване. Според изговора на ЯТ като (я) или (е) говорите в съвременния български език се делят на източни (предимно якави) и западни (предимно екави). Под влияние на западните български говори книжовната норма в разрез с правилата допуска изговор и правопис – десетка, деветка, наколенка, разредка.

Прилагателните кафяв и прям във формите за женски, среден и множествено число запазват (я): кафяво, кафява, кафяви, прямо, пряма, прями.

Във връзка с решаването на правоговорните и правописни проблеми, произтичащи от променливото Я, са се водили и водят спорове. Някои езиковеди дори предлагат връщането на буква ЯТ. Може би с цел съвместяване на крайни езиковедски становища книжовната норма допуска съществуването на редица дублети: вярност/верност, зрялост/зрелост, рязка/резка, отсянка/отсенка, пряспа/преспа, задрямвам/задремвам, невяста/невеста, десятък/десетък, мях/мех и др.

Променливо Я е онова, което при определени условия преминава в Е.

Пише се Я, ако едновременно са спазени следните три условия: 1) Я е в сричка под ударение, 2) сричката след Я съдържа една от следните гласни А, О, У, Ъ или Я е в последната сричка на думата, 3) след Я не следват съгласните Ж, Ч, Ш или Й.

бряг, бяла, видяло, вървах, голям, няколко, пясък, рядък, сляп, смях, сняг, опрях, редях, тяхна.

В някои форми на думата и в производни думи променливото Я преминава в Е при следните условия:

1. Когато не е под ударение.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

бял – бленувам; бряг – брегове, брегова, бял – белота, беломорски,
желязо – жезла, железобетон, измяна – изменя, място – места,
местоположение, ням – немея, свят – светът, светове, световен.

2. Когато сричката след него съдържа гласна Е или И.

бял – бели, видял – видели, всяка – всеки, голям – големи, опрян –
опрени, рядък – редки.

3. Когато сричката след него съдържа мека съгласна.

Бял – избеля, място – местя, пяна – пеня се.

4. Когато сричката след него съдържа съгласните Ж, Ч, Ш, или Й.

Бряг – безбрежна, грях – грешна, мляко – млечна, някой – нещо, смях се
– смейте се, сняг – снежна.

Дори когато са налице посочените по-горе условия, правилото за
променливото Я не е в сила в следните случаи, установени по традиция:

1. Пред окончания –хме, -хте, във формите за 1 и 2 л. мн. ч. на мин. св. и
мин. несв. вр. на глаголи с ударение върху променливо Я то не
преминава в Е, въпреки че е в сричка с гласна Е.

бях – бяхме, бяхте, видях – видяхме, видяхте, живях – живяхме,
живяхте, търпях – търпяхме, търпяхте.

2. В членуваните форми на някои съществителни имена с наставка –ост,
образувани от минали причастия, Я не преминава в Е, въпреки че е в
сричка извън ударение.

закостенялост – заостенялостта, изнемошялост – изнемошялостта,
недодяланост – недодялаността, припряност – припряността.

3. В корените на производни глаголи, образувани със суфикс –на-, Я
преминава в Е, въпреки че е под ударение и пред сричка с гласна А.

клякам – клекна, лягам – легна, мятам – метна, посягам – посегна,
смятам – сметна.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

4. Във формите за ж.р. и ср.р. на някои производни прилагателни имена с наставка –ен Я преминава в Е, въпреки че е под ударение и пред мека сричка с гласни А или О.

Цвят – цветен, цветна, цветно, лято – дълголетен, дълголетна, дълголетно, мярка – мерна, мерно, гняв – гневен, гневна, гневно.

5. При отделни производни думи се е установила форма с Е, а не с Я под ударение и пред сричка с А или О.

Бял – избелвам, дял - дело, място – местност, звяр – зверство, свят – светски, мятам – наметка, трябва – необходимост.

6. В някои географски имена се е установила форма с Е, а не с Я под ударение и пред сричка с А или О.

Бело поле, Брегово, Железна.

Удвояване на съгласни

Еднакви съгласни звукове в съвременния български език най-често се появяват на границата между две морфемни – представка и корен, корен и наставка, наставка и членна морфема.

1. Удвояване на съгласни се получава, когато представката завършва със същия съгласен, с който започва коренът. Това задължително се отбелязва в графичната форма на думата.

над/давам, над/думвам, над/делявам, под/държам, под/дръжник, из/зидам, из/зад, из/земвам, под/давам се, раз/зеленяване, от/теглям, от/тичам, от/татъшен, от/тук, от/тласквам, без/звучен, без/зъб, без/звезден, без/защитен, без/законие, без/заветно, въз/зелен.

2. Когато коренът започва със същия съгласен, с който започва наставката: клъввам, реввам, звъннах, дръннах, криввам, даскаллък, акъллия.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

3. Двойно –тт- при членуване се появява при съществителните от женски род, които завършват на –т, което графично може да е с –щ (щ = ш+т), и при числителните, завършващи на –т, когато се членуват с определителния член –та или –те.

Членуване на съществителните от женски род, завършващи на –т: пропастта, честта, костта, пролетта, вестта.

Членуване на съществителните от женски род, завършващи на –щ: мощта, свещта, пещта, помощта, нощта. Съществителното пустош при членуване придобива формата пустошта, недопустимо е замяната с –щ.

Всички съществителни от женски род, които са образувани с наставка –ост, при членуване се пишат с двойно –тт: радостта, младостта, околността, святостта, откровеността, яростта и пр.

Числителни, които в нечленуваната си форма завършват на –т, след членуване се пишат с двойно –тт-: петте, деветте, двадесетте.

За дублети са приети: петнайсет и петнадесет, трийсет и тридесет, четирийсет и четиридесет, но не четиресет.

4. Двойно –нн- при прилагателните се получава при изпадане на Е от наставка –ЕН във формите за женски, среден род и множествено число, както и в производните от тях съществителни с наставки –ост и –ик (-ица за женски род): машинен, машинна, машинно, машинни, ценен, ценна, ценно, ценни, ценност, законен, законна, законно, законни, законност, невинен, невинна, невинно, невинни, невинност и др.

Има прилагателни, образувани с наставка –ен, при които Е от наставката не изпада, затова се пишат с едно –н. Този правопис се запазва при производните от тях съществителни с наставка –ост, -ик, -ица и –ство: обикновен, обикновена, обикновено, обикновени, почтен, почтена, почтено, почтени, почтеност, родствен, родствена, родствено,

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

родствени, родственост, родственик, родственица, фин, фина, фино, фини, финост.

Има думи, при които възможните форми за проверка са остарели и са отпаднали от езика: изгнаник, посланик, въстаник, поданик.

В правописа на някои думи с двойно –нн- трябва да се обърне специално внимание: данни, сенник, бранник, поклонник. Сложни съществителни с първи корен военен се пишат с двойно –нн-: военнопленник, военновременна, военнослужещ, но военачалник се пише с една –н.

Казваме имен ден, но получените от това прилагателни, съществително и наречие се пишат с двойно –нн-: именник, именница, съименник, именно. Причастието изменен не изпуска Е от наставката (изменен, изменена, изменено, изменени) но получените от него съществителни и наречие се пишат с двойно –нн-: изменник, изменница, неизменно.

Упр. 1. Посочете кои думи трябва да се пишат с едно –н и кои с двойно –нн-:

фи...а, племе...к, тле...и, стра...и, име...ца, неви...ст, оперецио...а, идолопокло...ик, се...к, да...и, вое...ачалник, пламе...ст, въста...ик, преда...а, стра...к, съкрове...а, открове...ост, це...ост, непреме...о, причи...о, блаже...и, тристра...о, свърше...о, мигнове...о, преда...и.

Упр. 2. Посочете при кои от думите има двойни съгласни звукове и при кои не в зависимост от значението им.

по/д/дд/авам (нещо), по/д/дд/авам се (на натис), по/д/дд/ържам (нещо за малко), по/д/дд/ържам (някого), на/д/дд/авам (на тегло), на/д/дд/авам (вик), о/т/тт/чам (за течност), о/т/тт/ичам (подувам се), на/д/дд/умвам (някого за нещо), на/д/дд/умвам (някого).

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Слято, полуслято и разделно писане

В потока на речта думите се произнасят слято. В началния период от възникването на писмената форма на речта между тях не се е оставял интервал (шпация). По-късно и особено с възникването на книгопечатането се налага необходимостта от точно определяне на границите между думите. Днес основната трудност е свързана с правописа на сложните думи, някои от които се пишат слято (водомер, звукоподражателен), а други полуслято (кандидат-студент, есенно-зимен). Книжовната норма определя графичното оформяне на сложните думи в зависимост от смисловите и структурните отношения между изграждащите ги компоненти.

Ако връзката между компонентите, изграждащи сложната дума, е съчинителна, т.е. те са равнопоставени, изписването е полуслято: есенно-зимни дрехи – дрехи и за есента, и за зимата; министър-председател – хем министър, хем председател. При полуслято писане частите на сложната дума се разделят с малко тире, наречено дефис.

Ако връзката между компонентите на сложната дума е подчинителна, т.е. едната е главна, а другата е подчинена, те се изпитват слято: културноисторически – културна история (история е главната дума, а културно определя, че е история на културата), фотоапарат – апарат за фотографиране (апарат е главната дума, а фото определя за какво служи този апарат).

Когато първата дума може да се променя по род и число или да се членува, словосъчетанието се пише разделно: писател реалист – писателят реалист, писатели реалисти.

Правопис на частици

Отрицателна частица НЕ.

1. Отрицателната частица НЕ се пише винаги отделно от глагола: не може, не знае, не казва, не беше казал, не ще дойде и пр.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Когато глаголът назовава действие, което е някакъв вид непълноценност, частицата се пише слято: недочува (не чува добре), недвижда (не вижда добре), недообмисля (не обмисля добре), недооценява (не оценява добре). При тези глаголи частицата се съчетава с представката до- (недо-).

2. Отрицателната частица НЕ се пише отделно от деепречастията: не можейки, не чувствайки, не мислейки (но недочувайки, недвиждайки, недооценявайки).
3. В съчетание с наречие (неизменяема по род и число дума) НЕ се пише слято: невинаги, недотам, незнайно, невнимателно, неведнъж, неотскоро, немалко, непонососимо.

Ако ударението пада върху отрицателната частица, то тогава тя се пише отделно: не малко, а много; не веднъж, а много пъти; не отскоро, а отдавна.

4. В съчетание с прилагателни и причастия, т.е. с думи, които се променят по род, НЕ се пише слято: несговорчив, немузикален, неуреден, невредим, невиждащ, незнаещ, нестихващ. Ако логическото ударение пада върху отрицателната частица, тя се пише отделно. (Магазинът бил не отворен, а разбит.).

Отрицателната частица НЕ се пише винаги отделно от миналите несвършени деятелни причастия, защото изпълняват синтактична служба на сказуемо: Не говорел често за случилото се.

Правописът на отрицателната частица в съчетание с минало свършено деятелно причастие зависи от синтактичната служба на причастието; ако то изпълнява служба на сказуемо, отрицателната частица се пише отделно; ако изпълнява синтактична служба на определение, се пише слято:

Той яде като невидял. (Пише се слято, защото невидял е определение).

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Той не видял пешеходеца. (Пише се отделно, защото не видял е казуемо)

Младеж, неотбил военна служба, не може да кандидатства за позицията. Неотбил военната си служба младеж не може да кандидатства за тази позиция. (В двете изречения неотбил е в синтактична служба на определение, затова се пише слято.)

Този младеж не отбил военната си служба, поради заболяване. (Пише се отделно, защото не отбил е казуемо.)

5. Слято се пише съчетанието НЕ е съществително, когато образуват нова дума: независимост, неравенство, несъгласие, недоброжелател, неблагодарност, нещастие, неблагоприятие.
6. В съчетание със съюзи, съюзни думи и частици НЕ се пише отделно: не защото, не за да, не дори, да не би, не само.

Правопис на сложни предлози, съюзи и междуметия

1. Предлози, които са образувани от съчетанието на предлог и наречие или съществително име, се пишат слято: извън, наоколо, отсам, оттатък, предвид, всъщност, вследствие, наготово.
2. Сложни предлози, които са съставени от два предлога, се пишат слято: докъм, посред, допреди, помежду, покрай, накъм.
3. Слято се пишат съюзните думи: откакто, докато, доколкото, загдето, докогато, отколкото, доколкото.
4. Сложните съюзи, които се пишат разделно са: преди да, след като, въпреки че, макар да.
5. Междуметията са неизменяеми думи, които са два вида звукоподражателни и за изразяване на чувства. Сложните междуметия се пишат полуслято: тик-так, хък-мък, и-ха-ха, чик-чирик, хи-хи и др.

Глаголи и съществителни, образувани от междуметия, се пишат слято: тиктакам, тиктакане, хихикам, хихикане, зигзаг, но пинг-понг, ку-клуks-клан.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Правопис на сложните наречия

Наречията са думи, които нямат различни форми, т.е. неизменяеми са, но за разлика от другите неизменяеми части на речта (предлози, частици, съюзи и междуметия) изпълняват някаква синтактична служба. Например в изречението „Той ме посрещна много любезно”, любезно е обстоятелствено пояснение за начин и е изразено с наречие. Неизменяемостта може да се докаже, като се смени той с тя или те, при което става видно, че наречието не се променя по род и число: Тя ме посрещна много любезно, Те ме посрещнаха много любезно. Обстоятелственото пояснение любезно има определение, което е изразено с наречието много. То също е неизменяемо по род и число.

1. Слято се пишат наречия, образувани чрез съчетанието на предлог с друга дума: нагоре, вляво, встрани, напосоки, навреме, насила, наум, нащрек, вкупом, напук, откакто, отначало, насреща, отново, завчас, бездруго.

Има случаи, когато се налага да се прави разлика между наречието, образувано чрез съчетаване на предлог и съществително, и самостоятелно употребени предлог и съществително. За диференциране могат да се използват следните похвати:

а) ако думата, в чийто правопис се съмняваме, може да се членува, значи тя не е наречие и предлогът се пише отделно. Ако не може да се членува, значи е неизменяема, т.е. наречие, и предлогът се превръща в представка, която се пише слято: Тя се втурна презглава. Не прави нищо през главата на шефа. Детето тичаше наравно с големите. Спънах се на равното.

б) ако думата, в чийто правопис се съмняваме, може да се замести само с показателно местоимение (там, тук, така, тогава), се пише слято.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Ако се замества със съчетание от предлог и показателно местоимение (от там, от тук) – пише се отделно: Отгоре (там) има листове. Донеси столове от горе (от там). Бяхме се уговорили завчера (тогава). Бяхме се уговорили за вчера (за тогава). Видях го отблизо (така). Дойдоха хора от близо (от тук) и от далеч (от там). Не чух, затова искам да повториш. Не знаех за това условие.

в) сигнал за слято писане е невъзможността между предлога и съществителното да се вмъкне друга дума, но ако това е възможно, те се пишат отделно: Отивам си къщи. Там живеят в (малки, големи, просторни) къщи.

2. Когато в съчетанието от предлог и съществително ударението е преместено върху предлога, те се изписват като една дума: залудо, привечер, призори и др.

3. Полуслято се пишат наречия, образувани от повторени, противоположни и близки по значение части.

а) образувани от повторени части: бавно-бавно, сега-засега, едва-едва, полека-лека;

б) образувани от противоположни части: горе-долу, напред-назад, криво-ляво, тук-там, волю-неволю, сегиз-тогиз;

в) образувани от близки по значение части: веднъж-дваж, надвнатри, едно-друго, живо-здро, иди-дойди.

5. Полуслято се пишат наречия със съставна част еди-, що-, току-, еди-кой си, еди-къде си, еди-кога си, що-годе, току-що, току-виж, току-речи.

6. Сложни наречия, образувани от глаголи в повелителна форма, се пишат полуслято: иди-дойди, каже-речи, чупи-купи.

7. Прието е сложните наречия да се пишат отделно: от горе до долу, от къде на къде, от тук на там, от само себе си.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Правопис на сложни числителни имена и на съществителни със съставна част числително име

1. Правописът на съчетанието от числително и съществително зависи от характера на числителното име: ако то е просто, т.е. състои се от една дума, се изписва слято със съществителното (стогодишен, триокис, тристепенен, десететажен, второкласен); ако числителното е сложно, т.е. състои се от повече думи, правописната норма изисква разделно изписване (двайсет и пет годишен, сто и седем милионен, двадесет и девета).

2. Ако в съчетанието от числително и съществително числителното е представено с цифра, писането е полуслято: 2-годишен, 3-степенен, 107-милионен.

3. Когато дроб се представя не цифрово, а словесно, думите се пишат отделно: две трети, една четвърт, седем осми и др.

4. Полуслято е изписването на числа, изразяващи приблизителност: три-четири, двама-трима, минута-две, час-два.

5. Съчетание от главна част съществително и подчинено числително се пише слято: четвъртфинал, стогодишнина, Триград.

Сложни съществителни имена

Слято писане на сложни съществителни имена

1. Сложните съществителни имена са образувани от сливането на две думи или основи на думи. Когато едната от съставлящите е главна, а втората подчинена, сложното съществително се изписва слято.

Случаи, когато ударението пада върху главната основа:

а) главната дума е глагол, а подчинената – съществително: кръстоносец, корабостроител, родолюбие, летопис.

б) главната дума е съществително, подчинената прилагателно или съществително: водоизточник, киносалон, хлебозавод, радиоапарат. По този словообразователен модел са образувани редица собствени имена на

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

местности, селища, празници: Великобритания, Димитровград, Вълчидол, Ивановден, Великден.

в) главна част глагол, подчинена – наречие: бързоходец, многознайко.

г) главна част повелителна глаголна форма: губивреме, лапнишаран, бутниколиба, нехранимайко, стърчиопашка и пр.

2. Ударението пада върху второстепенната съставна част, която е от чужд произход: джазпевец, вакууммашина, балетмайстор, тонрежисьор, ранглиста, блоксхема, голмайстор, пресцентър, законопроект.

Изключения: Сложни съществителни с първа съставна част ски-, кафе-, началник- е приета да се пишат полуслято: ски-влек, ски-състезание, ски-спускане, кафе-сладкарница, кафе-машина, кафе-клуб, началник-влак, началник-отдел, началник-производство.

2. Съществителни нарицателни, които са получени от съществителни собствени или от съчетание на приложение и съществително собствено, се пишат слято: Дон Жуан, но Той е голям донжуан, Бай Ганьо, но байганьовщина, Дон Кихот, но донкихотовщина.
3. Слято със съществителното се пишат съкратени съставки от чужд произход авто-, био-, фото-, гео-, супер-, вице-, макро-, микро-, инфра, ретро-, контра-, хипер- и др.
4. Съчетание на предлог и съществително се пише слято: междучасие, крайбрежие, подножие, навечерие, свръхчувствителност.

Полуслято писане на сложни съществителни имена

1. Когато сложното съществително е образувано от две равнопоставени части, връзката между тях е съчинителна, съществителното се пише полуслято. Съчинителната връзка се познава по това, че между съставлящите части е възможно вмъкването на съюз „и” или свързването им с хем, хем:

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

- а) съчетаване на равнопоставени части с противоположно значение: пренос-превоз, покупко-продажба, зидаро-мазач, товаро-разтоварач.
- б) съчетаване на две съществителни с еднородно значение на основите: физико-химия, план-програма, плод-зеленчук, наредба-закон, телеграфо-пощенец.
2. Сложни съществителни, които са образувани от главна и подчинена основа, но и двете запазват ударението си, се пишат полуслято: вагон-ресторант, кандидат-студент, министър-председател, старшина-школник, началник-щаб, генерал-лейтенант. Когато такива сложни съществителни се променят по род или се членуват, първата част остава непроменена: вагон-ресторантът, кандидат-студенти. Ако първата част може да се променя по число или може да се членува, това е сигурен белег, че писането е разделно: поет романтик – поети романтици, поетът романтик, състезател първенец – състезателят първенец.
- а) когато сложните съществителни се пишат съкратено, дефисът се запазва: зам.-директор, ас.-режисьор, пом.-командир.
- б) когато към сложни съществителни, които се пишат полуслято, се прибави определение, то се пише разделно: заместник министър-председател (зам. мин.-председател), помощник асистент-режисьор.
- в) фразеологични съчетания, които са сравнения, се пишат полуслято: очи-череша, гайтан-вежди, снага-топола, жар-птица. Всяка част от фразеологичното словосъчетание запазва своето ударение.
- г) сложни съществителни от турски произход, чиято първа съставка съществува като самостоятелна дума с ясно значение, е прието да се пише полуслято: дроб-сарма, шкембе-чорба, тахан-халва.
3. Географски названия и сложни лични имена се пишат полуслято: Австро-Унгария, Асиро-Вавилония, Константин-Кирил, Иван-Страцимир, Ева-Мария
- Изключения: Индокитай, Будапеща, Чехословакия, Иван Асен, Иван Шишман.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

3. Когато сложното съществително има две подчинени части, първата се пише полуслято: авто-мото клуб, кино-видео център, кино-видео клуб.
4. При еднаква втора част за краткост тя може да се изпусне. Това се отбелязва с дефис: електро- и топлоснабдяване, радио- и телепредаване, кино- и фотожурналист.
5. Съчетаването на собствено име и посока или друга уточняваща дума се изписва полуслято: Марица-изток, София-град, Варна-център.
6. Полуслято се пишат съществителни образувани от междуметия: пинг-понг, дум-дум (вид куршуми), ку-клукс-клан (но куклуксклановец).

Разделно писане на съществителни имена

1. Ако първото съществително се променя по число или се членува: майстор обуцар (майстори обуцари), мач реванш (мачът реванш), изложба базар (изложби базари). До въвеждането на правилото за разделно писане с „Правописен речник на съвременния български книжовен език” от 1983 г. този тип словосъчетания се пишат полуслято.
2. Словосъчетания, в които първата част е младши, старши, завеждащ се пишат разделно, въпреки че тази част не се членува: старши треньор, младши лейтенант, завеждащ отдел, старши асистент.
3. Географски имена и названия на празници, образувани от прилагателни или числителни в съчетание със съществително, се пишат разделно: Граф Игнатиево, Тодор Икономово, Шри Ланка, Адис Абеба, Първи май, Двайсет и четвърти май, Нова година.
4. Ако сложно числително, състоящо се от повече от една дума, се съчетае със съществително се пише разделно: двадесет и пет годишнина, хиляда и триста годишнина.
5. Когато към сложно съществително се прибави определение, то се пише отделно: заместник министър-председател.

Членуване на имена

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

От всички славянски езици само българският е развил способността по морфологичен начин да изразява идеята за количествена и индивидуална определеност. Тя се фиксира във формата на думата с помощта на морфема, наречена определителен член. В изречението „Вземи молив!” съществителното молив е нечленувано и с неопределената си форма изразява идея „който и да е молив”. Ако в същото повелително изречение съществителното се членува „Вземи молива!”, изказването представя идея за индивидуална определеност – „не кой да е, а известен молив, за който вече е ставало дума”. Разликата между изречението „Работници стачкуват.” и „Работниците стачкуват.” е, че във второто изречение има изразена количествена определеност, т.е. всички работници стачкуват.

Определителният член в съвременния български език има и обобщаваща (генерализираща) функция. Например в изречението „Планетите са небесни тела, които светят с отразена светлина” с членната морфема, прибавена към съществителното в множествено число планети, се изразява идея за обобщеност – всички планети.

Правописни проблеми, свързани с членуването на:

1. Числителни имена.

Когато числително бройно, което завършва на –т, се членува, в графичната му форма се появяват две букви –тт-: петте, шестте, петнайсетте, двайсетте и пр.

2. Съществителни от женски род.

Които завършват на –т, след членуване се появяват две букви –тт-: пролетта, папратта, честта и пр. Образуванията с наставка –ост, също се изписват с двойно –тт-: откровеността, светостта, околността. Завършващи на (шт), които графично се представят с буква (щ): нощта, свещта, пещта, мощта, помощта, площта. При членуването на съществителното пустош не се използва буква (щ), защото звуковете шт

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

се намират в различни морфемни – коренът завършва на –ш, а членната морфема започва с т-.

Членуване на съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен звук

Правописните проблеми, свързани с членуването на съществителни от мъжки род, завършващи на съгласен в единствено число, трябва да се разгледат на две равнища – морфологично и синтактично.

Морфологичен аспект на членуването. При някои съществителни от мъжки род в единствено число се използва членна морфема –я, -ят, а при други –а, -ът. Книжовната норма има точни правила, които регламентират избора на единия или на другия вид членна морфема.

С –я, -ят се членуват:

1. Десет съществителни, които в старобългарски са завършвали на мек съгласен: сън, ден, път, крал, цар, кон, зет, огън, нокът, лакът. Най-често срещаните сред тези думи грешки е неправилното членуване на думите лакът, нокът, вместо правилното лакътят, нокътят.
2. Всички съществителни, които завършват на –й: чаят, случаят, славеят, обичаят, паят, краваят и пр.
3. Всички съществителни, които са образувани с наставка –тел: учителят, създателят, разтворителят, владетелят, носителят. Има съществителни, които завършват на –тел, но това не е наставка, част от корена: мотел, хотел, петел, пастел. При тях определителният член е –а, -ът – мотелът, петелът и пр.
4. Съществителни за лица, които са образувани с наставка –ар или –яр: вестникарят, библиотекарят, градинарят, титулярят и

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

пр. Съществителното рицар не е образувано с наставка –ар, но се членува с –ят по аналогия с другите съществителни имена.

Съществителни, които завършват на –ар, но не назовават лица се членуват с –а, –ът – букварът, глухарът.

Съществителни, завършващи на –ар, което не е наставка, а част от корена се членуват с –а, –ът: пазара, катинара, олтарът, будоарът, резервоарът и пр.

С –а, –ът се членуват всички останали съществителни, които завършват на исторически твърд съгласен звук.

Синтактичен аспект на членуването. Само при имена от мъжки род (съществителни, прилагателни, числителни и пълните форми на притежателните местоимения) в единствено число се използват два вида определителни членни форми – кратка (-а, -я) и пълна (-ът, -ят). Употребата им се дефинира според синтактичната служба на името в изречението.

Основно правило: С пълен член (-ът, -ят) се членува подлогът в изречението, т.е. думата, която в съчетание със сказуемото може да се замести с личното местоимение ТОЙ. С кратък определителен член (-а, -я) се членува думата, която в съчетание със сказуемото може да се замести с местоимение НЕГО (ГО) или НА НЕГО (МУ). Ако подлогът има определения (включително и обособени) или приложения, те се членуват с пълен определителен член.

Те чува как влакът изсвири и тръгна. (Той изсвири.)

Не му допаднаше Антон-Страшимировият стил. Не му допаднаше той.)

Младежът изгуби паспорта си. (Той загуби него.)

Професор Балан, първият ректор на Софийския университет, е филолог. (Словосъчетанието първият ректор на Софийския университет е обособено определение на подлога, затова се членува с пълен член. Словосъчетанието Софийския университет е след предлог „на”, затова се членува с непълен определителен член.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Когато подлогът е изразен със съчинително словосъчетание, всички съществителни от мъжки род, единствено число, които са включени в него, се членуват с пълен член.

На митинга присъстваха президентът, министър-председателят, и председателят на Парламента.

Кметът, попът и директорът на музея подписаха доклада. Налице е съчинително словосъчетание, което изпълнява служба на подлог, може да се замести с ТЕ, а съществителното доклад е допълнение и може да се замести с НЕГО (ГО) – Те подписаха него. Съществителното музей е след предлог на, затова се членува с непълен определителен член.

Подлогът в главното изречение може да е пояснен от определително изречение, което отдалечава подлога от сказуемото, но по същество не нарушава, а само усложнява връзката между тях.

Човекът, с когото имах уговорка, закъснява. (Той закъснява.)

Когато към подлога, изразен с местоимение, има поясняващо име от мъжки род, единствено число, то се членува с пълен определителен член.

Той, веселият предводител на бохемите, бе по-беден от несретата.

Пустият му инат, той му изяде главата.

Съвременният български език е развил възможност за удвояване на допълнението, когато то е в началото на изречението. Ако първата част на удвоеното допълнение е име от мъжки род в ед.ч., то се членува с непълен определителен член.

Войника го наказали с арест, а на приятеля му отнели шофьорската книжка. (Него го наказали с арест, а на него отнели шофьорската книжка.)

Прозвища и прякори, дори и да са в синтактична функция на подлог, не се членуват с пълен определителен член.

Боне Крайненеца отчаяно моли Сивушка да стане. (Той моли нея.)

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Петър Моканина ясно вижда жестоката истина. (Той вижда истината.)

В безлични изречения подлогът прилича на допълнение. За откриването му трябва да се използва не подвеждащ въпрос, а заместване с местоимение. Името, което се съгласува по число със сказуемото се замества с ТОЙ, се членува с пълен определителен член.

Тежи ми грехът, който извърших. (Тежи ми той, грехът.) Ако сказуемото се променя в множествено число, думата, която се променя по число, за да се съгласува с него, е подлог: Тежат ми греховете.

Боли го гърбът. (Боли го той, гърбът.)

Аргументът ми се струва неоснователен. (Той ми се струва неоснователен.)

Грамматически напълно различни са безлични или неопределено лични изречения, в които има не подлог, а допълнение.

Доктора го няма. (Него го няма.)

Кандидата го е яд, че не успя. (Него го е яд.)

Ако изречението е в страдателен залог, реалният вършител на действието не е подлог. Грамматическият подлог се замества в такива изречения с ТОЙ.

Чу се стонът на ранения. (Чу се той, стонът.) Ранения е след предлог „на”, затова се членува с непълен определителен член.

Преспите са навети от северния вятър. (Те са навети от него, от северния вятър.) Изречението е в страдателен залог. Реалният извършител на действието (северния вятър) не е подлог. Грамматическият подлог се замества с ТОЙ или ТЕ (преспите).

Пред едно съществително е възможно да има няколко определения. В такива случаи от логическо гледище се разграничават две разновидности.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

- Прилагателните в синтактична служба на определения назовават със съществителното име едно понятие, като всяко прилагателно стеснява и конкретизира обема на понятието, назовано със съществителното.

Високият скалист стръмен бряг се изправи застрашително пред загубилия управление стотонен танкер. Словосъчетанието може да се замести с ТОЙ, затова първото прилагателно се членува с пълен определителен член, второто словосъчетание се замества с НЕГО, затова първото прилагателно се членува с непълен определителен член (Той се изправи пред него.)

С пълен определителен член се членува и именната част на съставно именно сказуемо. На практика това означава, че името, което се намира вдясно от спомагателния глагол съм, се членува с –ят, -ът. Не бива да се забравя, че спомагателният глагол „съм” има сложна форма: бил съм, ще да е, щял да е, няма да е, нямаше да е, нямало е да, нека бъде, нека бъдел и пр.

Той е най-добрият човек, когото познавам.

Колко е часът?

Невинаги шампионът е най-търсеният от рекламните агенти спортист.

Братът се явява наследникът.

Пенчо Славейков може би щеше да е първият български носител на Нобелова награда за литература.

Падежни форми при въпросителните местоимения и производните от тях местоимения

В процеса на своето сложно развитие българският език постепенно е загубил системата от падежи, чрез която са се изразявали различни логически връзки и отношения. Падежните форми (окончания) са заместени от словосъчетания, включващи предлог и име в падежно

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

неизменяема форма. Падежни остатъци в съвременния български са запазени при местоименията.

Личните местоимения имат три вида падежни форми: именителна, с които се замества граматическият подлог: аз, ти, той, ние, вие, те; винителни кратки и пълни форми, с които се замества прякото допълнение: мене (ме), тебе (те), него (го), нас (ни), вас (ви), тях (ги); дателни, пълни и кратки, форми, с които се замества непрякото допълнение: на мене (ми), на тебе (ти), на него (му), на нас (ни), на вас (ви), на тях (им). Дателната аналитична форма „на него” днес напълно е изместила архаично звучащата синтетична форма „нему”. Груба грешка е употребата на старата дателна форма „кому” в съчетание с предлог (на кому).

Въпросителните местоимения за лица: кой, кого, на кого (кому) са падежни форми от една основа и в съвременната им употреба често се наблюдава тяхното смесване. Най-често за лица се употребява именителната форма кой: „кой търсиш” вместо правилната „кого търсиш”; „на кой предаде съобщението” вместо правилното „на кого предаде съобщението”. Книжовната норма налага употребата на винителната форма „кого” и дателната „на кого” като задължителни.

От въпросителните местоимения се образуват относителни, отрицателни, неопределителни и обобщителни местоимения. Когато те заместват съществителни за лица, нормата изисква да се разграничават именителните от винителните и дателните форми:

Въпросителни местоимения – кой, кого, на кого;

Относителни – който, когото, на когото;

Неопределителни – някой, някого, на някого;

Отрицателни – никой, никого, на никого;

Обобщителни – всеки, всекиго, на всекиго.

Именителните форми изпълняват синтактична служба на подлог. Винителните и дателните форми са допълнения в изречението. След

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

предлог е задължителна употребата на кого, когото, някого, никого, всекиго.

Примери:

Кой идва? Той идва.

Кого търсиш? Него търсиш.

Някой търсил ли ме е? Той търсил ли ме е?

Търсиш ли някого? Търсиш ли него?

Човекът, който седи до нея, е брат ѝ. Той седи до нея.

Човекът, когото попитах, беше брат ѝ. Него попитах.

Всеки си мисли, че разбира от правопис. Той си мисли.

От всекиго според възможностите, на всекиго според необходимостите.

Функционални стилове на книжовния език

Книжовен език – няма социална и териториална ограниченост, подчинява се на общоприети норми, отличава се с богатство и обработеност на езиковите средства, съществува чрез така наречените функционални стилове.

Диалект – териториален – пълноценно средство за общуване, свързан с определена територия; социален – социолект, жаргон, сленг, използва се от отделни социални групи, има свой речник и фразеология.

Функционални стилове. Обща характеристика

Функционалните стилове представляват употребите на книжовния език в различните сфери на обществената дейност, което предполага различен подбор и организация на езиковите средства от всички равнища. Функционалните стилове са – научен, официално-делови, публицистичен и художествен, като отделните стилове не са строго изолирани един от друг, те си взаимодействат и „преливат” един в друг. Обособяването на всеки един от стиловете е в резултат от два вида стилотворни фактори – комуникативни, свързани с акта на общуване, и лингвистични, свързани с подбора на езиковите средства. Комуникативните фактори са речевата сфера, компонентите на речевата ситуация, предмета и темата на общуване. Комуникативното намерение може да бъде – общуване, съобщение, въздействие, съобщение и въздействие. Условията на общуване се разкриват чрез следните

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

опозиции: официално – неофициално общуване; персонално – неперсонално общуване; спонтанно – неспонтанно общуване; диалогично – монологично общуване; устно писмено общуване. При една и съща речева сфера са възможни различни речеви ситуации. Например при научния стил е възможна речева ситуация с диалогично и устно общуване (научна беседа) и речева ситуация с монологично и писмено общуване (научна статия).

Функционалните стилове реално съществуват чрез т.нар. подстилове, а от своя страна подстиловете се реализират в жанрове – композиционно-речеви форми, които се свързват с определено съдържание.

Научен стил

Сферата на обществена дейност е науката. Това са текстове, които обслужват различни видове науки: хуманитарни, природо-математически, технически. Темите са разнообразни, определят се от това какви факти и явления от природата и обществото са предмет на изучаване в отделните текстове. Цел на общуването е да се съобщят научни факти. Комуникантите са адресант – специалист в определена научна област и адресат – специалисти в същата научна област, по-широк кръг реципиенти. Общуването е предимно официално, неперсонално, предварително подготвено, монологично, писмено, по-рядко – диалогично и устно общуване (беседа, лекция, урок).

Езикови особености: фонетичното равнище е стилистически неактивно, при устно общуване се наблюдават фонетични особености, характерни за устната реч; на лексикално равнище се използват много термини, абстрактната лексика преобладава, честа употреба на чужди думи в качеството им термини, не се употребяват жаргонизми, диалектизми; на морфологично равнище имената преобладават над глаголите, най-често се употребява сегашно време, липсват частици, изразяващи емоционалност, не се срещат междуметия; на синтактично равнище се предпочитат съобщителни изречения, сложни именни съчетания, сложните изречения преобладават над простите, словоредът е обективен (тема – рема); свръхфразово (текстово) равнище – абзаците са отчетливо оформени, предпочитан механизъм за постигане на свързаност е лексикалното повторение (най-вече на термини), доминиращи композиционно-речеви форми са разсъждението и описанието.

Характерни за стила на научния текст са точността, яснотата, логичността, абстрактността, обобщеността, обективността, информативността (с малко езикови средства се предават повече научни знания).

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

Официано-делови стил

Сферата на обществена дейност е административно-правовата. Това са текстове, които обслужват дипломатията, законодателството, делопроизводството. Темите са разнообразни, свързани с дипломатическите отношения, със законността и правовия ред, с административното устройство на държавата. Адресантът е събирателен (социално обобщен производител на речта). Текстовете най-често се създават от името на едно обобщено лице (държава, учреждение). Изключение правят някои от текстовете на делопроизводството (молба, автобиография). Адресатът има абстрактен характер. Общуването е официално, непряко, предварително подготвено, монологично и писмено, възможно е и пряко, диалогично и устно общуване (обсъждане на закон, напр.)

Разговорен стил (Книжовно-разговорна реч)

Сферата на дейност е битовата, за разлика от научния, официално-деловия и публицистичния стил речевата сфера тук не е най-важният фактор. Темите са най-разнообразни, като темата може да смени разговорния с друг стил. Целите на общуването са обмен на мисли, информация, изказване на интереси. Адресантът и адресатът са индивидуални, конкретни лица. Общуването е предимно устно, най-често диалогично, но може да бъде и монологично.

Публицистичен стил

Сферата на обществена дейност е обществено-политическия живот. Тези текстове обслужват средствата за масово информирание (вестници, списания, радио, телевизия) и публични изяви (събрания, конгреси, митинги). Темите са изключително разнообразни, засягащи всички области на обществения живот. Цел на общуването е съобщение и въздействие. Тези две цели се поставят в различно съотношение в различните жанрове с оглед на формирането на обществено мнение. Адресантът – субектът на речта, има събирателен характер, т.е. текстовете се създават така, че да се възприемат от всеки, независимо от сферата, в която е зает. Адресатът също има събирателен характер – масовият читател, слушател, зрител. Общуването е официално, непряко, неспонтанно, монологично или диалогично, писмено или устно. При устното общуване има стремеж към пряк контакт и по-ниска степен на официалност.

Художествен стил

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

При художествения стил освен комуникативна функция, езикът има и естетическа функция – създава се вид изкуство. Езикът не е само външна форма, а средство, чрез което се постигат художествени внушения. Езикът на художествената литература има допирни точки както с останалите функционални стилове, така и с разновидностите на националния език. Темите са разнообразни в зависимост от художествената задача на автора, художественият текст може да възпроизведе общуване, което да бъде официално или неофициално, пряко или непряко, диалогично или монологично, устно или писмено. Микротекстът възниква в резултат на художествения комуникативен акт, при който особено значима е ролята на автора и възприемателя на художествения текст, авторовата интенция, оценката на предмета на общуване се изразяват не пряко, а чрез подтекста. Авторът и създадената от него художествена творба остават неизменни, а получателят на текста се променя, неговите естетически възприятия не остават едни и същи – те зависят от читателската компетентност на конкретния реципиент, а също така и от историческото време¹.

Научен стил – подсистема на книжовния език, при която екстралингвистичните фактори, характерни за него, са свързани преди всичко с научната сфера. Тя е интелектуално-комуникативна със специфичен тип мислене – научно, чиято строга понятийност е подчинена на прагматичната задача на всеки научен текст. Задачата на научния текст е да се предаде научната информация така, че да бъде разбрана най-еднозначно от адресата, за когото е предназначена.

Научното мислене реализира в научен текст логическата последователност съждения и умозаклучения, прецизно аргументирани и обективни. Абстрактният характер на научното мислене и интелектуалният характер на научното общуване предопределят и тясната взаимосвързаност и взаимозависимост между анализ и синтез, интуитивност и конкретност, обобщеност и индивидуалност в процеса на научното познание.

„Научното време”, времето на създаване на научния текст (епоха, век, период), авторовата речева индивидуалност, степента на научно познание у реципиента поражда допълнителни функционални черти при подстиловете и жанровете като начин на доказване, популярност, дидактичност, полемичност и др., поради което се наблюдава асиметрия между дълбинната структура на научния текст (вътрешна реч: мислене, научно познание) и повърхнинната структура (езиково, вербално оформяне) на текста.

¹ Е. Хаджиева, М. Каменова, В. Шушлина, А. Асенова, Български език като чужд, ИК „Гутенберг”, С. 2011.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Важен екстралингвистичен фактор при научния стил е отсъствието на обратна връзка в границите на реалното научно време, когато се създава текстът. Стремешт е към подбор на езикови средства, чрез които да се създаде нормативен, кодифициран текст, основно при писмените жанрове.

Сред специфичните екстралингвистични фактори се отделят също така личността на учения, съчетаваща абстрактно-обобщеното „ние” с индивидуалното „аз”, и прагматичната насоченост на научния текст, в която се съдържат три страни: предаване на логическа информация, доказване на нейната истинност и активизиране на логическото мислене у реципиента. Други екстралингвистични и лингвистични фактори формират допълнителни стилови черти при отделните подстилове. Това могат да бъдат видът на науката, формата на речта, степента на обективност, композиционно-структурното изграждане на текста в преобладаващия тип информативност, жанрова специфика и др.

Основни стилови признаци – абстрактност-обощеност и подчертана логичност. Допълнителни стилови характеристики – интелектуална експресивност, оценъчност, творческа индивидуалност, междутекстовост, своеобразна емоционалност, смислова еднозначност.

Подстилове на научния стил

Научно-информационен подстил – стилът на справочната литература, в която отделните текстове в минимална вербална форма поднасят максимална научна информация. В речниковата статия като тип научен текст се допускат съкращения, препратки. Речниковите статии са изключително разнообразни в зависимост от типа речник, в който се използват, но като жанр съхраняват основните стилови признаци на научния текст и спецификата на подстила.

Научнопопулярен подстил – възприема се като периферен на научния стил, като си взаимодейства с художествения и с публицистичния стил. Освен основните функционални признаци на научния стил притежава и стилистично маркирани допълнителни стилови черти – популяризация – достъпност, т.е. научните знания се предават на по-широк кръг от читатели и слушатели.

Научнопопулярният текст е предназначен като цяло за неспециалисти, поради което неговата цел е не да изчерпи научно даден научен проблем, а преди всичко най-важните страни от него да достигнат до адресата в достъпен вид.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Важни стилоопределящи фактори са – научната осведоменост на адресата, контекстът – ситуационен и лингвистичен, каналът, по който предава текстът. Така например в медийното пространство – радио, телевизия, научнопопулярният текст използва други паралингвистични средства, други семиотични знаци, които засилват и достъпността, и въздействието му.

Научнопопулярният текст е стилистично полифоничен, тъй като съчетава езикови средства, характерни за: научен текст; публицистичен текст; художествен текст; разговорен текст. Налице е особена симбиоза на термини с образни средства, на научни доказателства с метафорични обобщения.

Научно-учебен подстил – неговите текстове не са „строги” като академичните и „занимателни” като научно популярните. Допълнителната им водеща функция е обучаващата, при която наука и педагогика са тясно свързани, за да се стигне до определен тип адресат – ученик, студент.

Целта е научните понятия и термини да съответстват на лексикално на предварителните знания на получателите, да се въвеждат постепенно, спираловидно чрез използване на множество примери, доказателства, словесни образи.

Архитектониката на текста учебник, неговата концептуалност, единството и последователността на защитаваната научна позиция са важна страна при научно-учебния текст.

Научно-учебният подстил има свои жанрови разновидности, предопределяни от възрастта на получателя, от характера на учебната общност, за която е предназначен учебникът, от вида на научната дисциплина, поради което е налице съществена разлика от начина, по който се изгражда научно-учебният текст.

Научно-учебният стил в много отношения променя своята комуникативна стратегия, тъй като новите технологии навлизат масово в обучението, а също така и информацията от всички области на човешките дейности е изключително богата и разностранна.

Допълнителна информация

Периоди в развитието на научния стил

Първите научни статии и трудове, които поднасят характерните особености на научния стил, са с публицистични или художествени черти, определяни

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

както от степента на развитие на научното мислене, така и от прагматичната им насоченост и от социалния статус на адресата.

През Възраждането изграждането на научния стил е свързано с развойните тенденции на книжовния език, като вниманието е насочено към установяване на научна номенклатурна терминология, главно чрез преводната научно-учебна литература или чрез научно-популярни четива. Словообразователните процеси са основни през този период от развитието на научния стил.

След Освобождението бързата еволюция на научните знания, формирането на Българската академия на науките и на Софийския университет като сфери на интелектуално-научното общуване между учени, обособяването на другите функционални стилове, създаването на научни съчинения и текстове са обстоятелства, които предопределят и тенденциите в утвърждаването на основните стилови черти на научния стил, на неговите подстилове и жанрове.

Тенденциите на развитие са: засилваща се обективност, точност и абстрактност на научното изложение, отговарящо на спецификата на научното мислене чрез деперсонализация на изказа (авторското „ние”), унификация на залоговите форми, стремеж към ясна архитектура на текста, намаляване на образните средства и др.²

Академичен (чисто научен) подстил

Представлява ядрото на научния стил, в което основните стилови черти се явяват в най-чист вид. Допълнителните стилови признаци в академичния научен текст се проявяват в зависимост от рода на науката – хуманитарна, физико-математическа, техническа и т.н., от индивидуалността на учения, от характера на аудиторията: учен-учен, учен-студенти, учен неспециалист, от степента на развитие на дадената научна област, от относителния дял на новите технологии в научното изследване и от особеностите на използваните графически средства при създаването на текста.

Специфичните за академичния подстил езикови средства, които се използват, са:

² Използваните текстове са речникови статии, адаптирани на места за чужденци, владеещи български език на високо ниво, от „Речник по българска стилистика”, Христина Станева, ИК „Хермес”, 2002.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

1. Термини думи и термини словосъчетания, носещи основната логическа информация в научния текст. Термините са подчертано системни, еднозначно свързани с точно определено понятие, като особено засилени са процесите терминологизация на общоупотребима лексика, която бързо се стандартизира и влиза в терминологичната система. В академичния подстил има очертани няколко пласта термини: общонаучни, базови за всяка научна област, интернационални термини, специални термини, които биват професионални и тесноспециални. Стремещт е терминът да бъде еднозначен, при което неговата повтаряемост в научния текст е допълнителна стилова черта, закономерност.

2. На морфологично ниво голям дял заемат съществителните имена, тъй като те са основно средство за номинация; над 60% се падат на абстрактните съществителни имена, които са повече от среден род и носят общено-абстрактно значение; глаголите са предимно безлични, възвратни, страдателни в сегашно обобщено, абстрактно време; задължително е използването на „авторското ние” в 1 л. мн. ч., чрез което се постига академична обективност и безличност на изложението.

3. Синтаксисът е подчертано книжен и логически, качества, които се проявяват чрез стройната архитектурата на текста; правият словоред; ясното структуриране на сложните синтактични единици, които носят информативност по отделните подпроблеми, части от общия основен проблем; преобладаващи усложнени синтактични конструкции; свързани чрез сложни подчинителни съюзи; специфични средства за свързаност; засилено използване на причастни и деепричастни конструкции.

4. Комуникативната стратегия при създаване на научните текстове се обективизира в определен тип – жанр. Основните жанрове на академичния подстил са статия и монография.

Статия

По своя статус в информационната система на науката статията се отнася към първичния научен документ, т.е. към материалния носител на първичната научна информация. По предметно-граматически признак се различават следните видове статии: кратко съобщение, научно техническа, теоретическа, научно-методическа, историко-научна, дискуссионна и др.

По начин на изложение се обособяват:

1. Теоретична статия от разсъждаващ характер, чиято последователност на изложението се диктува от хода на процеса на мислене.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

2. Статия с описателен характер, ходът на изложението в която се определя от структурата на изобразявания обект.

3. Статия със съобщаващ характер, чийто материал се представя хронологическата последователност на проведеното изследване.

Характерните съчетания на функционално-речевите типове реч в статията са: описание + разсъждение; повествование + разсъждение. Преобладаващата форма е разсъждението. В зависимост от темата на текста адресатът избира оптимална за даденото съдържание речева форма.

Статията като научен текст, предназначен за печат, трябва да отговаря на следните задължителни критерии:

1. Да бъде компактна при езиковото изразяване на трите типа информативност: събитийна (фактите), логическа (анализ, интерпретация, обяснение на фактите) и експресивно оценъчна.

2. Степента на икономичност при използването на езиковите средства да се определя от характера на тесноспециализирания получател.

3. Строга нормативност и графично оформяне в зависимост от научното издание.

4. Ясно членение на текста – въвеждаща част, заключение, което да има обобщаващо-прогнозираш или дори въздействащ характер.

5. Заглавието на статията да идентифицира статията, да носи знаци на нейната основна информативност, да е прагматично обосновано за определен получател.

6. Цитирането да бъде точно прецизирано, но да носи достатъчно информация.

Статията като публицистичен монологичен информативен жанр използва стилистични черти, характерни за научния текст, но целта е да се въздейства чрез научните постижения върху читателя. Жанрът статия е представен чрез своите многообразни варианти: уводна статия, проблемна статия, публицистична статия, обобщаваща и др., но общото за тези варианти са стиловите характеристики: проблемност, публицистичност, анализ и синтез, въздействаща целенасоченост чрез съчетаването на научност, експресивност и емоционалност.

Монография

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

Основен академичен жанр на научния стил, създаден след продължително изследване, анализиране, синтезиране, обобщаване на даден проблем, който е представян в отделни статии или съобщения. Архитектониката на монографията отразява единството на общотекстовите категории информативност, интергративност, членимост и т.н. и на функционално-стилистичните – абстрактност-обобщеност и логичност. Допълнителна стилова черта на монографията е индивидуално-авторската изразителност. Монографията се изгражда по узуален тип текстов модел, при който са регламентирани частите и редът им в текста. Образът на учения е основният категориален признак, който има специфична разделителна функция, която прави текста монография уникален. От друга страна, за монографията стиловоопределящ признак е медутекстовостта, вербализирана чрез цитати, препратки и т.н. Монографията е основен научен текст, който може да бъде представен чрез синонимни текстове – като рецензия, резюме, анотация, при които се запазва ядрото на дълбинната структура, и вербални средства, главно и задължително термини, от повърхнинната структура.

Общотекстови категории:

Абстрактност-обобщеност

Основна и задължителна функционална и задължителна семантико-стилистична категория, стилова черта на научния стил, в която определена дума означава обобщено понятие или абстрактен предмет, а конкретната лексика се използва за означаване на общи понятия.

Специални лексикални единици и преди всичко термините реализират тази основна категория.

Морфологичните средства за изразяване на стиловия признак абстрактност-обобщеност са най-често следните: единствено число за обобщеност и абстрактност, множествено число при абстрактни съществителни имена, абстрактни глаголи, или с контекстово абстрактно-обобщаващо значение, от несвършен вид, в сегашно обобщено време в 3 л. ед. ч. и 1 л. мн. ч.

На синтактично равнище стиловата черта абстрактност-обобщеност се реализира чрез безлични, неопределенолични, обобщенолични изрази, чрез вметнати конструкции и специфична архитектура – проста и усложнена.

Логичност

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Абстрактност-обобщеност е първата задължителна функционална семантико-стилистична категория на научния стил, а втората задължителна стилова черта подчертана логичност на изложението, която се вижда главно на текстово и синтактично равнище. Актуализира се чрез:

1. Средствата за формално-граматическата свързаност на научния текст – наречия за връзка, повторения (най-вече термини), свързващи конструкции (причастни, деепричастни, страдателни).

2. Синтактичните структури, определяни като микропроблеми от общия при членението на текста – сложно синтактично цяло и абзац. В научния текст е налична по-голяма средна дължина на изреченията, засилено използване на присъединителна синтактична връзка.

3. Архитектониката на научния текст е най-силното средство за реализирането на неговата подчертана логичност.

4. Структурата на абзаца и на сложното синтактично цяло в научния текст е винаги логически мотивирана от дълбинната структура на текста като цяло и от прагматиката, насочена към определен адресат за неговото декодиране.

Интегративност (Свързаност)

Задължителна категория за всеки текст, която има изключително важно значение при анализа от стилистична гледна точка. Интегративността е и интеграция на процеси и описване на процеси и описване на езиковите явления чрез взаимопроникване на речна и другите форми на човешко поведение. Зададена е в самата система на текста и възниква в зависимост от степента на неговото разгръщане. Интегративността има две страни – семантична и формално-структурна, които се реализират в единство, т.е. това са цялостност (кохезия) и свързаност. Целостта предполага смисловото единство на текста, като при трансформацията на даден текст тя се запазва чрез неговото инвариантно значение, информативно ядро, наречено макроструктура. Целостта се осъществява чрез семантични фактори, а свързаността – чрез формални средства. Към първата група се отнасят наличието на комуникативен замисъл (интенция) у автора, тематичното единство на текста, обединяващата функция на „образа на автора”, на изразните средства, на композиционно-жанровото единство, а към втората група (свързаността) се отнасят формалните езикови средства: елементи на текста, посочващи смисловата непълнота, синсемантия на фрагментите, повторенията, темпоралните отношения, стилистичните

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

средства, комуникативна съотнесеност на компонентите на текста, композиционноструктурни особености.

Интелектуална експресивност

Интелектуална експресивност, своеобразната емоционалност и творческа индивидуалност са незадължителни стилови признаци, които се проявяват в различна степен и по различен начин в отделни подстилилове и жанрове на научния стил. Общо за тях е, че те са израз на стремежа при създаването на научния текст за се търси такава образност, която да бъде специфичен „синоним” на абстрактността и логичността, синоним, насочен към интелекта на реципиента, когато единичното се изразява чрез общото и обратно – общото се изявява в единичното. Чрез тези признаци се нарушава статичния характер на научния текст, като се използват динамични лексикални и синтактични средства, функционално трансформирани в речевата система на научния стил.

Интелектуалната експресивност е подчинена на три основни цели: да се постигне осезаемост, яснота при изразяване на научната мисъл, да се убеди получателят в нея, да се създаде такъв словесен образ, който най-точно, най-близо стои до изказаното съждение, умозаклучение. В научния стил метафорите маркират началната степен на познание, при което все още теоретичната мисъл няма точността на научното понятие.

Словесните образи в научния текст зависят преди всичко от индивидуалността на учения, от подстила и жанра. Например всеки термин поначало е метафора, сравнението е едно от най-често срещаните средства за доказване на истинността на научното откритие. От друга страна, използването на метафори, сравнения, хиперболи и други средства на словесната образност, а също и синтактични стилистични средства, най-често има тясно контекстов ситуационен характер, защото чрез тях се означават общи свойства, понятия. Прагматичната мотивираност при тяхното използване е специфична за всеки отделен научен текст. Може да бъде полемична, афористична, стегната, подтекстова. Интересно е да се отбележи, че интелектуалната експресивност, емоционалност и образност в научния текст се вербализират чрез контрастни изразни средства, които в неговата речева системност са в известен смисъл „чужди”, но пък затова с по-силна стилистична значимост, която е характерна само при тази им трансформация. Две основни групи са образните средства в научния стил – от художествения стил и от книжовно-разговорната реч или от разговорната (в по-широк смисъл), и то главно от лексикалното и синтактичното равнище.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

Информативност

Категорията информативност на текста обхваща редица проблеми, които не са само лингвистични, тъй като тя може да означава смисъл и съдържание, но може терминологично да означава нещо нова за предметите и явленията от действителността. От терминологичен аспект нейното разглеждане включва и съобразяването със социални, психологически, общокултурни, времеви и други фактори, което е важно при декодирането на текста. Важен е и проблемът, разглеждан от философията, за ценността на информацията, дали повтаря или губи своята ценност, дали е преходна и непрестанно става източник на нова информация (както е при художествения текст). Информативността е основна, задължителна категория за всеки текст, може да се изразява външно или вътрешно, да бъде различна в зависимост от прагматиката на текста, да носи различна степен на новост. Съществуват три типа на информативност, които изграждат инварианта на тази задължителна текстова категория:

1. Съдържателно-фактологична информативност е най-често експлицитна, конкретна, пряка и може да бъде изразена чрез различни функционално-речеви форми (описание, повествование, разсъждение, диалог, чрез образни средства, невербални схематични средства – схеми, таблици и др.). Задължителна е за всички типове текстове.

2. Съдържателно-концептуална информативност, която е изразена по-често опосредствено, имплицитно, тя е комплексна, защото е израз на авторско отношение и разбиране към фактологическата информативност. Като синтезиран израз на замисъла на автора, тя е концептът, който е моделиран от редица извънтекстови, екстралингвистични фактори, и не може да бъде декодирана по един и същ начин от възприемащите текста.

3. Съдържателно-подтекстова информативност е незадължителна, неясна, имплицитна, може да бъде ситуативна и асоциативна. Тя е специфичен диалог между другите разновидности, тъй като подтекстът като лингвистично явление е изведен от способността на изречението да поражда допълнителни смисли, благодарение на разнообразни структурни особености и на своеобразието на тяхното съчетаване.

Членимост

Категория на текста, тясно свързана с интегративността и с текстовите единици, които се явяват непосредствено съставлящи и чрез които изреченските модели се

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

актуализират и интегрират в текста. Изречението като всяка езикова единица има план на изразяване и план на съдържание. Инвариантните изреченски модели се актуализират като варианти в текста, те стават изказвания, чрез които се реализират потенциално заложените възможности за речевата им реализация в текста. Именно там, в текста, настъпват изменения в структурната изреченска схема, които са мотивирани главно от две страни: първо, изказването в текста, влиза опосредствено, чрез текстовите надизреченски единици и се подчинява на техните смислово-структурни и стилистични особености, и второ, изказването в текста започва да „живее”, съобразявайки се със специфичния контекст, който го променя, и с интергративните отношения, които са равнопоставени с парадигматичните и синтагматичните, но са значими само на текстово равнище. Членимостта на текста е тясно свързана с композиционното му изграждане, с неговата цялостност. Затова текстът е онази най-висша комуникативна единица, структурно, семантично и стилистично организирана, чрез която всички останали езикови единици участват в комуникативното пространство, в различните сфери на човешката дейност.

Текст

Текстът е основна единица, първична даденост на художествено-философското мислене, речетворчески продукт, цялостно комуникативно образувание, сложно цяло, функциониращо като структурно-семантично единство на системно и индивидуално. Текстът се разглежда като основно понятие в лингвистиката на текста и като изходна, първична основа на стилистиката. Категориите на текста, типологията на текстовете, единиците на текста, пораждането на текста, функционалната принадлежност на текста и текстовите модели са предмет на лингвистиката на текста, но са изходни, задължителни за стилистиката.

Модел на текста

От лингвистичен аспект приемаме, че текстовете в езика се изграждат най-общо по два текстови модела:

1. Текстове, изградени по строго определен модел, при който се фиксирани на езиково равнище три изисквания: компонентите на текста, последователността им в текста и тяхното попълване. Такива са официално-деловите текстове, обслужващи сферата на юридическите, дипломатическите и административните отношения, при които има и предварително изготвени по модели бланки (уверения, данъчна декларация), които се попълват също строго регламентирано.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

2. Текстовете, изградени по вариращ модел, който включва възможността за ограничена вариативност, продиктувана от сферата на общуване, която те обслужват. От една страна, това са узуални (основни, приети в даден език, обикновено употребявани) модели, при които все пак има относителна регламентираност на компонентите, които изграждат текста, и на тяхната последователност. Такива са научните текстове, например дисертация, монография, при които задължително има уводна част, глави, заключение, библиография, а също и някои жанрове публицистични текстове – като хроника, интервю, информация и др. От друга страна, са свободни модели, по които се изграждат, естествено не произволно, художествените текстове, интерпретативните публицистични текстове, устните текстове, нестандартните текстове – есе, писмо, дневник, пътепис и др.

Моделът по който се изгражда определен текст в речевата дейност, още се нарича текстова, но във всички случаи се разбира като висша абстрактна езикова единица, като някаква функционална система.

В стилистичен аспект се говори за два типа доминиращи структури при изграждането на текста, които се интерпретират функционално и са свързани с плана на съдържание на текста: научно-делови, информационно логически и белетризирани, експресивни. Всеки от тези типове се характеризира не само с подбора на едни или други езикови средства и стилистично маркирани езикови единици, но преди всичко с начините и средствата на тяхната организация за изразяване на дадено съдържание.

Редактиране на текст

Когато се променя някакъв текст, се казва, че се редактира, т.е. преработва се чрез намеса върху първоначалния текст. Основно понятие, което се използва при редактирането, е начален синоним – редакционен синоним. Посочват се обикновено четири типа редакции:

1. Чрез съкращаване (брахилогично редактиране)- отстраняват се езикови средства, които предават излишна информация.
2. Чрез прибавяне (плеонастично редактиране) – прибавят се езикови средства, за да се обогати смисловата информация, да се изрази оценка, отношение и т.н.
3. Чрез разместване (аналогично редактиране) – езиковите средства се разместват, за да се отстрани двусмислието, да се избегне неблагозвучие, да се постави логическо ударение.

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз

Европейски социален фонд

4. Чрез заместване (тропово редактиране) – заменят се езикови средства, за да се обогати информацията, да се изразят чувства или образни представи и т.н.

Абзац

Речева (комуникативна) единица, отрязък от речевата верига на текста. Той е композиционно-смислова конструкция на писмената реч, която може да бъде оформена като изречение, сложно синтактично цяло или по-голямо смислово-синтактично обединение. Отличава се със смислова самостоятелност и определена лексико-граматична организация. Като изгражда композиционно текста, абзацът изпълнява не само логико-смислова, но и емоционално-експресивна функция. Композиционната функция на абзаца е зависима от функционално-стилистичната принадлежност на текста, като в същото време отразява и индивидуалния авторски начин на писане.

Отделянето на абзаца в текста не е произволно, а е въз основа на редица обективни смислови и структурни признаци, като смяна на главния смислов елемент, временно предвижване на действието, нов момент, преход от монологична реч към диалогична, въвеждане на нов предмет на съобщение, промяна на времето, мястото или участниците в общуването. Това прави границите на абзаца маркирани (новоредие) и немаркирани, особено в устната реч.

Термини

В стилистичен план термините се изучават като основно средство за реализиране на стилистични категории или като средство, създаващо стилистичен колорит при реализацията на допълнителни стилови черти. Термините са основни при актуализирането на стиловия признак абстрактност-обобщеност, изграждат основите на речевата структура на научния текст, като носят знаците на някои по-общи процеси в книжовния език (интелектуализация).

Термините в научния стил като основно лексикално средство трябва да отговарят на определени критерии, които им позволяват да бъдат част от системната терминология, която пък има неутрален, общостиров пласт, използван във всички научни области, и специфичен, професионален терминологичен пласт, част от речевата система на даден подстил и жанр. Първата група термини в най-общ план притежават следните качества: точност, еднозначност, граматическа правилност, системност, стилистична неутралност, краткост. За професионалния терминологичен пласт са характерни следните допълнителни качества: детайлност, задължителен

Европейски съюз

ПРОЕКТ BG051PO001-3.3.06-0046

*Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на
Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”,
съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз*

Европейски социален фонд

микрореконструкция, строга системност, прагматична обусловеност от реципиента специалист. Терминологичната система в научния стил отворена, непрестанно променяща се в различни посоки: чрез семантична трансформация, като се разширява или стеснява значението на думите, метонимичен или метафоричен път чрез семантична компресия. Термините в научния текст са средство за актуализиране и на други текстови категории – логическа последователност, интегративност, членимост, информативност, присъщи на всеки текст.

